БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА.

Ч. 19220

2 р 8

З БІБЛІОТЕКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
імени
ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

Ч. 19220

19220

06

19220

До старо-руської діялєктольоґії.

(Іще до питання про галицько-волинське наріче.)

Написав **Володимир Розов.**

I.

Багато вже написано по сьому питанню, одначе я надію ся, що й моя статя не буде зайвою. Тепер, здаєть ся, прийшла пора зісумувати sine ira et studio широку й цінну літературу, зроджену ґіпотезою проф. Соболєвского, й зазначити очевидні результати, які принесла для руської фільольоґії ся горяча полємікa, що кинула сьвітло на багато прикмет української мови й на її минулу долю. Вкінці я бажав би показати в своїй праці найблизші задачі української лінґвістики, зазначені тою полємікою, й по змозі причинити ся до розвязки деяких із них.

20 падолиста 1883 р. проф. Соболєвский виступив в „Обществі Нестора Літописця“ у Київі з замітним рефератом: „Какъ говорили въ Кіевѣ въ XIV и XV вв.?“[1]). Автор подав у ньому дві сьмілі ґіпотези: 1) про діялєктольоґічне значінне й походженне отвертого або т. зв. „нового ѣ“, 2) про великоруське походженне старинних Киян.

Тому що проф. Соболєвский першої з них в основі не змінив, то я позволю собі подати її по „Лекціям“, а не по неповному переповідженню її в „Чтеніях“. „Русскій языкъ древнѣйшей эпохи былъ одинъ языкъ въ полномъ смыслѣ этого слова“. „Говоры южной, западной и сѣверо-восточной части Руси были почти тожественны“. Тільки „исчезновеніе глухихъ

[1]) Чтенія Общества Нестора Лѣтоп. т. II, ст. 215—216.

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА АН УРСР № 236

ъ и **ь** повело къ раздѣленію русскихъ говоровъ на двѣ группы — юго-западную и сѣверо-восточную“[1]). Звісно, що одною з найголовнійших прикмет української мови була поява в ній в позиції перед упущеним глухим замість старинних **е** і **о** мягкого **і**, що звучить так само, як й **і**, розвинене зі старинного **ѣ**. В північно-українських говорах замість того **і** появляєть ся **у**, **ю** і діфтонґи **уо**, **уе**, **уи**, **юо**, **юе**, **юи**. Студіюючи старинні галицько-волинські памятки, Соболєвский помітив, що нове українське **і** — пізнійша поява. Давнійше ми в анальоґічних випадках зустрічаємо рідко подвійне **о** й діфтонґи, частійше **у** і **ю**. Але особливо впадає в очи систематичне вживанне на місци перед упущеним глухим **ѣ** замість старинного **е**. Отсе й є нове **ѣ**. Для пояснення всіх тих появ Соболєвский подав таку блискучу ґіпотезу: „Въ говорѣ галицко-волынскомъ исчезновеніе глухихъ и **и** повело къ образованію долгихъ звуковъ. Когда въ слогахъ, предыдущихъ тѣмъ, гдѣ были глухіе или **и**, находились звуки **е** или **о**, эти послѣдніе, вслѣдствіе исчезновенія глухихъ и **и**, подверглись замѣстительному удлиненію, и **е** стало произноситься долго, близко къ древнему **ѣ**; а **о** стало звучать какъ долгое **о**“[2]). „Въ древнѣйшихъ памятникахъ галицко-волынскаго письма ...(сѳ) долгое **е** изображается буквою **ѣ**“[3]). А замість довгого **о** зрідка зустрічаємо подвійне **о**[4]). Перед твердими самозвуками й йотою таке довге **е** з часом перейшло також в довге **о**[5]) й розділило його долю. „Долгое **о**... мало-помалу стало произносить ся закрыто и приближаться къ у; наконецъ оно перешло въ дифтонги **уо́**, **у́о** и т. и.“[6]). Таким чином пояснюють ся північно-українські діфтонґи **уо**, **уе**, **уи**. З подібних діфтонґів дорогою стягнення розвинули ся **у**, **и**, **ы** північних і **і** південних українських говорів[7]). „Новый **ѣ**... въ тыхъ словахъ, гдѣ онъ сохранился, скоро совпалъ съ древнимъ **ѣ** и потому имѣлъ одну съ нимъ судьбу“[8]). „Въ одной части малорусскихъ говоровъ на мѣстѣ **ѣ**.. слышится звукъ **і** ... Въ другой части ... **ѣ** ... рефлектируется или мягкимъ **є**, болѣе или менѣе отличнымъ отъ обычнаго **е**, или дифтонгами **іе**, **ié**“[9]).

Другу ґіпотезу опер проф. Соболєвский на першій. „Тѣ

---

[1]) А. И. Соболевскій, Лекціи по исторіи русскаго языка. Изданіе 3., М. 1903, ст. 274; Чтенія Общ. Нестора Лѣтоп. т. II, ст. 215. [2]) Лекціи, ст. 50—51.

[3]) ibid. ст. 51; Чтенія, II, ст. 215. [4]) Лекціи, ст. 51.

[5]) ibid. ст. 66. [6]) Лекціи, ст. 67. [7]) ibid. ст. 68.

[8]) ibid. ст. 73. [9]) ibid. ст. 74.

рукописи, имѣющія ѣ = і, каже він, въ которыхъ есть даты, написаны въ Галиціи или на Волыни, и ни одна изъ нихъ не имѣетъ никакого отношенія къ Кіеву и Кіевской области. Уже одно это обстоятельство наводитъ на мысль, что въ Кіевѣ до конца XV в. говорили не такъ, какъ въ галицко-волынской землѣ“ [1]). Сю думку проф. Соболєвский підпирає також розбором київських рукописів XIV—XV вв.: псалтири 1397 р., євангелія 1411, вкладної 1427 й тестаменту 1446 р.[2]). По вказівкам проф. Ґолубєва Соболєвский тоді також додав до них і Лаврський помяник кінця XV в.[3]). Ні в одному з них нема нового ѣ. „Это заставляетъ думать, каже Соболєвский, что въ кіевскомъ говорѣ XIV—XV вв. не было галицко-волынской или — что тоже — малорусской черты, и что такимъ образомъ этотъ говоръ былъ великорусскимъ“ [4]). А Українці тут „населеніе пришлое, пришедшее приблизительно въ XV в. сюда съ запада, изъ Подоліи, Волыни и Галиціи и ассимилировавшее собою остатки стараго кіевскаго населенія“ [5]).

З початку противники Соболєвского сконцентрували свою увагу майже виключно на другій із наведених гіпотез. Проф. Ґолубєв вказав справедливо на те, що такий важний вивід не можна робити на підставі всього кількох памяток. В. Науменко вважав його взагалі неможливим при сучасному стані діялєктольоґії [6]). Проф. Соболєвский відчув, очевидно, значіннє тих відповідей й постарав ся потім оперти свої виводи на більшій скількости матеріалу. Проф. Дашкевич в рефераті п. з. „Нѣсколько данныхъ изъ исторіи Кіева, кіевской земли и кіевскихъ историческихъ памятниковъ XIV—XV вв.“ доказував, що літературна мова Київа тої епохи повинна була відріжнювати ся від живої. Він проаналізував рукописи, на яких опирав ся проф. Соболєвский. Він звернув увагу, що тестамент 1446 р. — памятка сумнівна й зазначив у ній українізми. Вкладна з 1427 р. не великоруська, а хиба білоруська. Псалтира з 1397 р. й євангеліе з 1411 р. відбивають „вплив болгарського правопису“, заведеного на Руси митр. Кипріяном [7]). Ні в одному з тих трьох памятників ми не зустрічаємо живого місцевого говору. Всюди панованнє літературної традиції. Се пояснюєть ся постійними звязами київських манастирів з Вели-

[1]) Чтенія Общ. Нест. Лѣт., т. II, ст. 215.
[2]) ibid. ст. 215—216. [3]) ibid. ст. 218—219.
[4]) ibid. ст. 215—216. [5]) ibid. ст. 216.
[6]) ibid. ст. 216. [7]) ibid. ст. 223—224.

коросиєю. „Лавра постійно зберігала загально-руське значіннє: є звістки про декількох осіб з півночи, що приняли в ній постриженнє. Ся Лавра, як видко з її помяника, тягнула очевидно до східньої митрополії. Взагалї Київ — одинокий південно-руський город, в якому церковний люд і монастирська братія доповнювала ся постійно приходнями з півночи". Дуже інтересні записи на деяких київських рукописах другої половини XV в. Вони показують, що в другій половинї XV в. в київській Лаврі й Пустинно-Микольському манастирі продовжувало ся переписуваннє книг для півночи на замовленнє великоруських земляків. Те переписуваннє стало постійним занятєм спеціальних переписувачів". Таким чином „київські грамотії були в иньших умовах, як галицько-волинські і в київському письменстві не могли виступити різко прикмети місцевого говору"[1]).

Реферат проф. Дашкевича пояснює дуже докладно прикмети памяток, на яких опер свою думку про старо-київське наріче проф. Соболєвский. В сього останнього ми не зустрічаємо відповіди що до самої річи. В 3-тьому виданню „Лекцій" він признає, що „псалтир 1397 р. написана зайшлим Великорусом", тестамент 1446 р. „не має ніяких певних малорусизмів...", „євангеліє 1411... копія з середно-болгарського оригіналу, з малим числом русизмів", а кладна з 1427 р. написана офіціальною західно-руською мовою"[2]). Таким чином також на підставі пізнїйшої думки Соболєвского ні одна з тих памяток не може служити для характеристики живого київського говору.

В. Антонович відповідав Соболєвскому з історичної точки погляду в рефератї п. з. „Нѣсколько данныхъ о населеніи Кіевской земли въ XVI в.". Він доказував, що гіпотеза Погодіна й Соболєвского про повне спустошеннє Київа Татарами „не більше, як історична фікція, незгідна з фактами"[3]) і що нова кольонізація йшла не з заходу, з Галичини й Волини, а з півночи[4]). Слїдом за Антоновичом пішло багато иньших учених: Владимірский-Буданов[5]), Леонтович[6]), М.

[1]) ibid. ст. 224.

[2]) А. М. Соболевскій, Лекціи... 3-ье изд. ст. 278.

[3]) Чтенія Общ. Нест. Лѣт., II, ст. 225.

[4]) ibid. ст. 225—226, також ст. 217.

[5]) Населеніе Югозападной Россіи отъ половины XIII до половины XV вѣка (Архивъ Юго-Западной Россіи, т. VII, ч. 1. Кіевъ 1886, I—II, 1—185, особливо ст. 4—7); Населеніе Югозападной Россіи отъ половины XV вѣка до Люблинской уніи (ibid. т. VII, ч. II).

[6]) Очерки исторіи литовско-русскаго права. Образованіе территоріи литовско-русскаго государства. Спб., 1894.

Грушевський[1]). Соболєвский відповідав також з історичної точки погляду[2]). Одначе я аналіз і розважуванне доказів історичного характеру лишаю історикам по спеціяльности.

Найгорячійшим опонентом проф. Соболєвского виступив відомий уже тоді знавець української мови д. Житецький. Він зачав від критики метода Соболєвского. На його думку не можна було рішати „такого важного питання виключно на історії переміни звуків, що становлять найбільш змінчиву стихію в мові". „Для сього треба взяти під увагу й морфольоґію й сінтаксіс[3]). Одначе не можна не згодити ся з Соболєвским, що „в згаданому питанню має рішуюче значіннє тільки одна фонетика", бо „морфольоґія в старині була однакова і в великоруському і в українському нарічу", а народньої складні не знайти в церковних книгах[4]). Дальше Житецький звертав увагу, що „при студіованню даних старинної мови треба виходити з сучасних живих наріч"[5]). Ту саму думку він повтаряє і в рефераті п. з. „По поводу вопроса о томъ, какъ говорили въ Кіевѣ въ XIV—XV вв.[6]). Одначе ся відповідь розбивала ся на замітці Соболєвского, що старинний київський говір „лишив ся без потомків"[7]).

Житецький був першим ученим, що змагав підорвати діялектольоґічне значіннє нового ѣ. Покликуючи ся на Галицьке євангеліє з 1144 р., він вказував, що сеї прикмети може й не бути в українській памятці[8]). Він намагав ся доказати неможливість відділювання київського письменства від галицько-волинського. Найперше, по тонови й стилеви літопись сеї землї служить продовженнєм київської літописи[9]). Далі, Сьвятославові збірники представляють один тип з галицьким євангелієм 1144 р., так що „до половини XII в. в Київі й Галичи панував звуковий тип одного й того самого наріча[10]). Одначе ще не все. Памятки, що були написані в найблизших околицях Київа:

---

[1]) Очеркъ исторіи Кіевской земли отъ смерти Ярослава до конца XIV столѣтія. Кіевъ, 1891, ст. 427—443; рецензія на статю Шахматова „Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій" (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. VIII. „Бібліоґрафія", ст. 9—11); Історія України-Руси, т. III.

[2]) Къ вопросу объ историческихъ судьбахъ Кіева (Кіевскія Университетскія Извѣстія, 1885, № VIII).

[3]) Чтенія Общ. Нест. Лѣт. т. II, ст. 217.

[4]) ibid. ст. 217. [5]) ibid. ст. 216—217. [6]) ibid. ст. 221.

[7]) ibid. ст. 223. [8]) ibid. ст. 219. [9]) ibid. ст. 220. [10]) ibid. ст. 220, також 219.

Слово Георгія інока Зарубського манастиря, грамота з 1459 р., дана в „Прилуцѣ", написані українською мовою[1]). Таким чином Київ зі всіх боків окружає українська мова. „Коли-б допустити істнованнє тут (у Київі) великоруського говору, то йому прийшло-б ся відступити дуже незначну територію — в одному тільки Київі. Се був би фантастичний образок"[2]).

Соболєвский заперечував українізми Сьвятославових зборників і виказував у них великорусизми. Галицьке євангеліє з 1144 р. він зачисляв до иньшого наріча, як київські памятники, бо в останніх нема українського **жч** замість **жд**. Появу в сусідніх із Київом околицях грамот з українізмами Соболєвский пояснював тим, що „в XV столітю істнувала офіціяльна мова, в якій був і галицько-волинський елємент. От чому знаходимо його в грамотах, що вийшли з княжих канцелярій"[3]).

Можливість ріжних точок погляду на Сьвятославові зборники пояснюєть ся тим, що вони належать іще до XI віка, коли й церковна традиція тримала ся сильнійше й українська мова не розвинула ще багатьох своїх прикмет. Думку одначе Соболєвского, що тикаєть ся грамот, можна приняти або відкинути тільки по їх близшому перестудіованню, чого досі не зроблено.

В 1889 р. проф. Дашкевич видрукував свій відчит п. з. Къ вопросу о происхожденіи русскихъ былинъ — Былины объ Алешѣ Поповичѣ и о томъ, какъ перевелись богатыри на святой Руси. Автор підходить до інтересуючого нас питання на ґрунті народнього епоса. Він доказує широку популярність на півдні аж до XVII віка героїв київського циклю[4]), пояснює процес переходу билин у думи[5]), виказує відгуки старого київського епоса в нинїшній українській народній поезії. Дуже гарним прикладом служить йому історія билин про Олексу Поповича[6]). Кінчить характеристичним виводом: „Південь був рідним краєм нашого старого билинного епосу. Тепер уже не можна оспорювати того, що до київської й галицько-волинської Руси належить слава витворення більшої частини змісту билин того періоду, коли осередком Руси був „славний город Київ"[7]). І так народній епос показує, що Українці в Київі не пізнійші

---

[1]) ibid. ст. 220—221. [2]) ibid. ст. 221. [3]) ibid. ст. 222.
[4]) Чтенія Общ. Нест. Лѣт. Ш, ст. 54—56.
[5]) ibid. ст. 57—59. [6]) ibid. ст. 60—62. [7]) ibid. ст. 62.

зайди, а учасники його історії й билинної поезії, що виросла на її підставі.

Одначе всї ті відповіди не переконали проф. Соболєвского. Вони тільки зневолили його підкріпити свою ґіпотезу новими даними. В 1883—84 р. друкують ся його „Очерки по исторіи русскаго языка“[1]). Ся праця незвичайно цінна, бо дає дуже повну й зовсім основну уарґументовану характеристику старої української мови. Автор простудіював ряд українських памятників: Добрилове євангеліє № 6, XII—XIII, Ірмолой В. Григоровича XII—XIII в., Віденський октоїх XII—XIII в., Галицьке євангеліє 1266—1301 р., Холмське євангеліє XIII—XIV в., Хутинський служебник XIII—XIV в., Показчик євангельських чтеній XIII—XIV в., Поліґарпове євангеліє 1307 р., Луцьке євангеліє XIV в., Часослов XIV в., Градецький фраґмент XIV—XV в., Дописку до Віденського октоїха XIV—XV в., Поучення Єфрема Сиріна 1492 р., грамоти й іпатську копію лїтописи. На підставі сього багатого матеріялу проф. Соболевский прийшов до таких виводів:

„Галицько-волинське наріче в старинному періоді своєї історії, в періоді, коли **ъ** і **ь** ще не зникали *в* виговорі, могло мати такі фонетичні прикмети:

ѣ нахиляло ся в ньому до **и**;

ьє в закінченню іменників сер. р. стягало ся в **ē** або **ѣ** (дуже рідко);

замість **жж** або **жд** появляло ся в ньому **жч** (деколи);

ц і **ч**, **ж** і **з**, **ш** і **с** в ньому обопільно перемінювали ся (дуже рідко).

Першу з тих прикмет галицько-волинське наріче мало спільно з говорами новґородським, псковським і київським, третю (бути може) з деякими західно- й північно-руськими говорами, четверту з псковським й по части з новґородським і полоцьким говорами.

Таким способом в старі часи (на скільки можна судити по памятникам) галицько-волинське наріче відріжнювало ся від иньших руських говорів (принайменше від більшої їх части) тільками самими незначними рисами.

В історичну епоху свойого істнования, в періоді від кінця XI до XV в. наступив в галицько-волинському нарічу цілий ряд звукових перемін, спільних усїм або багатьом його говорам, а то:

[1]) Университетскія Извѣстія, Київ, 1884, кн. I—II, VI, XII; також окрема відбитка.

здовженнє **е** й **о**,
перехід ѣ або нового **ѣ** на **і**, о, **у**, діфтонґи,
перехід о на **у**, діфтонґи, **і**,
перехід старинного **ѣ** на **і**,
злите **ы** й **и** в один звук **и**,
ствердженнє **е** й попередніх його співзвуків,
перехід **в** на **у** й навпаки.
перехід **г** = g на **г** = h.

Ті фонетичні переміни, яких більша часть зовсім або майже зовсім чужа великоруським або білоруським говорам, мали такий наслідок, що галицько-волинське наріче при кінці XV в. вже різко виріжнило ся з поміж иньших руських говорів і стало супроти них зовсім окремо[1]).

І тут автор зачислює говори київської землі й Сіверщини до великоруських[2]).

Разом з Соболєвским питаннєм про діялєктольоґічні прикмети української мови займали ся Шахматов і Ягіч. У 1883 р. появила ся статя Шахматова: Beiträge zur russischen Grammatik[3]). Автор уважає такими прикметами 1) перехід кінцевих глухих **ъ** і **ь** перед формами заіменника **и** відповідно в **ы** й **и**[4]); 2) заміну **ы** й **и**[5]). На підставі тих критеріїв він зачислює до українських памятників Ізборник Сьвятослава 1073 р., Юрієвське єван.; Архангельське єван. 1092 р.; Добрилове єван., першу частину Успенського зборника XII в., Галицьке євангеліє XIII в., Сінаксар XIII в., що був додатком до євангелія з 1144 р.[6]), Мстиславове єван., Євангеліє з 1307 р., Волинське єван. XIV в.[7]), Поученнє Єфрема Сиріна[8]). Виводи Шахматова зроблені обережно, й їх приняв, хоч з застереженнями, також Соболєвский[9]).

Незабаром видрукував результати своїх студій також Ягіч в „Отчет-ї о присужденіи Ломоносовской преміи за 1883 годъ съ приложеніем“[10]). В 3-тій статї, присьвяченій виданому архимандритом Амфілохієм Галицькому єван. з 1144 р., він пробує

---

[1]) А. И. Соболевскій, Очерки, ст. 116—117.
[2]) ibid. ст. 68—69.
[3]) Archiv für slavische Philologie, т. VII.
[4]) ibid. т. VII, ст. 73—76. [5]) ibid. т. VII, ст. 77.
[6]) ibid. т. VII, ст. 76—77. [7]) ibid. т. VII, ст. 76.
[8]) ibid. т. VII, ст. 77. [9]) Лекціи. Изд. 3-ье, ст. 38.
[10]) Сборникъ Отд. русскаго языка и слов. Имп. Академіи Наукъ, т. XXXIII, № 2. Спб., 1884.

на підставі сеї памятки подати характеристику прикмет старої української мови. До них він зачисляє „**жч** зам. **жд**, де воно вийшло з **зж**, **жж**“ [1]), помішаннє початкового **оу** з **в**[2]), „помішаннє **ѣ** з **и**“[3]), „рішуча перевага сполук і закінчень **ьє**, **ьи**, **ью**, **ьи** перед повними **иє**, **ии**, **ию**, **ии** й т. д.[4])“, „брак помішання **ч** з **ц**[5]), „**хр** (зам. **кр**) в словах хрестъ, хрестити й т. д.[6]), мягкість шипячих і свистячих[7]), нахил до закінчень **шета**, **шете**[8]) й **шеть**, **хоуть**[9]), брак сполучень **ърь**, **ъръ**, **ълъ**[10]), перехід **ь** на **и** в дієсловному закінченню **ть** перед заіменником **и**[11]), перехід **ъ** й **ы** в дієсловному закінченню **мъ** перед заіменником **и**[12]). Розуміють ся, що характеристика мови, подана переважно на підставі одної памятки, не може бути зовсім правдивою й уарґументованою. Справді Яґіч вводить до неї ряд рисів, яких діялектичне значіннє дуже проблематичне, як форми на **шета**, **шете**, **шеть**, **хоуть**, перевага форм на **ьє**, **ьи**, **ью**, **ьи**; а деякі, вказані нам прикмети, треба вважати просто невдалими, як **хр** зам. **кр** (прикмета загально-руська) і брак **ърь**, **ъръ**, **ълъ** (що розширені широко також в українських памятках),

Між иньшим вступає Яґіч в полеміку з Соболевским що до київського говору. „Я не вважаю одначе дозволеним зробити такий вивід, що в XI—XII столітю в Київі говорили великоруським нарічем[13])“. Він допускає вже для XI ст. „повний розвій головних руських наріч“, бо „вже ріжні їх дрібниці

---

[1]) ibid. ст. 85—88. [2]) ibid. ст. 88. [3]) ibid. ст. 88—90.
[4]) ibid. ст. 90—91. [5]) ibid. ст. 97. [6]) ibid. ст. 97—98.
[7]) ibid. ст. 91—93. „Я мав змогу переконати ся, каже він, що по шипячих і мягких свистячих йотований звук приходить частійше в українських памятках, або „неновгородських“, як у новгородських, хоч він й їм не чужий“ (ibid. ст. 91).
[8]) ibid. ст. 92—94. „Закінченнє **-шета**, **-шете**, що панує в галицькому євангелію, пише він, взяте, розуміють ся, з південно-словянського ориґіналу, й для означення місця походженя памятника не значить нічого, коли не можна буде з часом доказати, що сі форми зберігали ся передовсім в памятках, написаних на півдні Росії“ (ibid. ст. 93—94).
[9]) ibid. ст. 94—96. „Я не вважаю його, каже він, по походженню народньою рисою старо-руської мови (ibid. ст. 94). „Я маю надію, що буде можна доказати, що... (він) розріс ся на руському ґрунті, пересаджений туди при посередництві південно-славянських церковних книг, з початку головно в українських памятках, одначе скоро був занесений також на північ“ (ibid. ст. 96).
[10]) ibid. ст. 97. „Ся ортоґрафічна манера, пише Яґіч, розвинула ся ширше в північно-руському, як в українському письменстві“.
[11]) ibid. ст. 95—96. [12]) ibid. ст. 96—97. [13]) ibid. ст. 89.

виразно пробивають ся з памяток". „Все істотне" для української мови в них уже „прозирає"[1]). Ягіч не видить історичних доказів на користь гіпотези про пізнійше заселенне Київа Українцями[2]). Слїдом за Максимовичом він зазначує, що „нинїшню українську мову не можна признати безпосередньою парістю й пересадком карпаторуської"[3]). Брак різких українїзмів в старих київських памятках пояснюєть ся тим, що „київські трудівники, передові що до знання літературної мови, які дорожили захованнєм церковної мови в незіпсованому видї, бути може більш за всїх уникали всїх різких відступів також і в письменному вживанню, хоч би вони й істнували в їх окруженню, в житю простонароднього говору"[4]). Крім сього Ягіч стараєть ся ослабити також діялєктичне значінне нового ѣ, вказуючи на його брак в Галицькому єван. з 1144 р. і навпаки на його істнованнє в Рязанській Кормчій, переписаній з примірника, що прийшов із Київа[5]). Другою київською памяткою він уважає Типографське єван. № 6[6]). Зрештою Ягіч не заперечує зовсїм значіння нового ѣ. „І так — одно з двох, каже він: або звісне вживанне ѣ зам. е, про яке він (Соболєвский) говорить, не має значіння прикмети говора (або говорів), або треба буде туди вмістити й Київ. Ледви чи можна сумнівати ся в тому, котра з тих двох думок заслугує на першенство"[7]). Сам Ягіч схиляєть ся до другої.

Соболєвский відчув потребу відповісти Ягічови й зміцнити свою гіпотезу новими аргументами. Незабаром появила ся його рецензія на сю статю Ягіча: Источники для знакомства съ древне-кіевскимъ говоромъ[8]). Покликуючи ся на новгородські літописи, він не хоче бачити спеціяльно українських прикмет у мягкости шипячих і ц, у формах на **шеть**, **хоуть**, **хрьстъ**, **хрьстити** й т. д.[9]). Рязанську кормчу Соболєвский уважає копією з галицько-волинського оригіналу[10]). Типограф. єван. № 6 також галицька памятка, бо в ньому зустрічають ся галицькі прикмети: ѣ зам. я й у зам. о[11]). Він не знаходить у київських переписувачів особливої вірности церковній традиції. „Київські памятки що до своєї мови такі далекі від своїх церковнословянських оригіналів, що ніяк не можна сказати, щоб їх писці

[1]) ibid. ст. 89. [2]) ibid. ст. 99. [3]) ibid. ст. 102.
[4]) ibid. ст. 89, 98—99. [5]) ibid. ст. 100—101.
[6]) ibid. ст. 100. [7]) ibid. ст. 101—102.
[8]) Журналъ Мин. Нар. Просв., 1885 р. кн. II.
[9]) ibid. ст. 349. [10]) ibid. ст. 350. [11]) ibid. ст. 350—351.

особливо дорожили захованнєм церковної мови в непописованому видї“ [1]). Тому брак у них українізмів Соболєвский уважає можливим поясняти тільки браком їх в мові писців[2]). На потвердженнє своїх слів Соболєвский протиставить Рязанській Кормчій ряд памяток, які признає київськими: Мстиславову або Юрєвську грамоту, Сьвятославові Зборники 1073 і 1076 рр., першу половину Успенського збірника XII в., Мойсеєву тріодь з кінця XII до початку XIII в.[3]). Надто він уважає можливим зачислити до них „ті рукописи XII—XIII в., які не мають в своїому правописі ні новгородських, ні галицько-волинських прикмет, такі між ин. євангелія Архангельське, Мстиславове, Юрєвське, Церковно-археольоґ. музея при київській духовній академії, Румянцівська Лѣствица, Оповіданнє сьв. Іпполіта про Антихриста“ [4]). Як не дивний такий спосіб означування памяток спірного говору, то, по перше, в сій полємиці зустрічаємо його не раз[5]), по друге, більшість тих самих рукописів причислив до київського говору також Шахматов. Поглядам Соболєвского, висказаним у тій статї, трудно перечити, поки не буде доказано дорогою старанної аналїзи вказаних ним памяток, що вони не київського походженя. Але сю роботу виконав по части вже Кримський, як се буде видно низше.

Далї против Соболєвского виступив д. Шимановський в працї п. з. Къ исторіи древнерусскихъ говоровъ (Варш. 1887 р.). Він відкидає звукове значінне нового ѣ і бачить в його вживанню штучну ортоґрафію. Причиною, що викликала нове ѣ, було змішанне суфіксів. В староруській мові були суфікси, що звучали однаково, при тім одні з них мали ѣ, другі е. Писцї часто плутали ся в їх правопису. Вкінцї галицько-волинські писцї „систематизували те, що в иньших рукописах мало припадковий характер“ [6]). Одначе Шимановський не дає доказів на свою ґіпотезу й не поясняє причин, чому як раз галицькі писцї взяли ся до такої систематизації. Вкінцї як раз в галицьких рукописах замітно найменше нахилу до помішання ѣ й е, за те звичайно мішають ся ѣ й и.

Свої погляди на київський говір Соболєвский повторив також у „Лекціях по исторіи русскаго языка“ [7]). В них він уже

[1]) ibid. ст. 351. [2]) ibid. ст. 351.
[3]) ibid. ст. 351—356. [4]) ibid. ст. 356.
[5]) див. В. Ягичъ, Отчетъ... у нас ст. 23, замітка 1.
[6]) Шимановскій, Къ исторіи древнерусскихъ говоровъ, ст. 40, і 30—46. [7]) 1-ше вид. 1888 р.; 2 ге вид. 1891 р.; 3-те вид. 1903 р.

не признає типовими для Київа ті рукописи, на підставі яких зложив характеристику київського говору в рефераті, читаному в Обществ-і Нестора Літописця, одначе і в луцькій грамоті з 1459 р. він не хоче бачити типічного київського памятника[1]). За те він старається ся опертись на нові дані. В старих київських памятках нема здрібнілих імен на **сь**, **ся**, а повно чужих українській мові здрібнілих на **ша**[2]). В галицьких памятниках навпаки (див. Волъдрись, Блюсь, Митуса). Етнографічні назви гуцали й буци, вживані на Україні, се попсовані назви гуцули й бойци. Термін Мала Русь найперше належить до Галичини й тільки потім розширяється ся на Київ з появою в ньому галицьких переселенців[3]). Більшість тих міркувань розібрав основно Кримський, що змусив Соболєвского значно їх змінити.

„Лекціи" Соболєвского викликали „Критическія замѣтки по исторіи русскаго языка" Ягіча[4]). Бажаючи підорвати гіпотезу Соболєвского про великоруське походженнє старинних Киян, він змагає ослабити діялєктольогічне значіннє нового **ѣ**, на якому той опер її. Він підкреслює брак того **ѣ** в Галицькому єван. 1144 р.; доказує, що скупість матеріялу не дає сильних підстав говорити, наче-б його не було в Київі. Отже нове **ѣ** не така непогрішима прикмета, що відріжнює галицьке наріче від усіх иньших, як представляє Соболєвский. **Жч** зам. **жд**, заміна **у** і **в**, перехід закінчення **ть** перед **и** в **ти** мають не менше значіннє. Тільки при всіх тих прикметах памятку можна вважати галицько-волинською[6]). „Одначе де нема всіх наведених вище прикмет, а є тільки одно особливе вживаннє **ѣ** зам. **е** (як напр. в Добриловому єванг., або в Хутинському служебнику), там приналежність памятки до галицько-волинської теріторії підпадає ще... великому сумніву"[7]). З рукописів, що знають нове **ѣ**, треба тому „деякі памятники виділити й установити для них окрему ґрупу"[8]). До неї увійдуть Ізборник Сьвятослава 1073 р., Збірник Успенського собору, Житіє св. Сави, Хутинський служебник, Типографське єван. № 7, Погодинський прольоґ № 60, Погодинський ірмолой № 55, дальше Добрилове

---

[1]) Лекціи, 1-ше вид. ст. 199; 2-ге вид. ст. 254—255; 3-тє вид. ст. 278. [2]) ibid. 3-тє вид. ст. 279.

[3]) ibid. 1-ше вид. ст. 200; 2-ге вид. ст. 255—256.

[4]) Сборникъ отд. русс. языка и словесности Имп. Академіи Наукъ, т. XLVI, № 4. Спб. 1889.

[5]) ibid. ст. 14—15. [6]) ibid. ст. 11.

[7]) ibid. ст. 11. [8]) ibid. ст. 12.

євангеліє, Ірмолой В. Григоровича, Часослов XIV в.[1]). Сі памятки знають заміну **ѣ** і **и**, нове **ѣ**, **ти** зам. **ть**, „рідко навіть **жч** зам. **жд**“ і таким чином підходять близше до галицько-волинських, як до новгородських“[2]). Тому Яґіч не від того, щоб бачити в них київський тип“. Показуєть ся таким чином, що київські рукописи відріжнюють ся від галицько-волинських тільки браком заміни **в** і **у**. Сій прикметі Яґіч признає величезне значінне: „памятки, що розпоряджають зрештою всіми рисами „галицько-волинського типу“... й не мішають **в** з **у**, — повинні бути викинені з поміж галицько-волинських і перенесені на иньший ґрунт, сусїдний, близше до того типу руської мови, який не знав і не знає тої зміни, отже дальше на схід — в київську й чернигівську землю старої Росії. Чим більше я студіюю памятники, тим більше переконую ся в тому, що воно так“[3]). Як на типову київську памятку Яґіч вказує на Житіє сьв. Сави[4]).

Міркування Яґіча не можуть нас переконати. Найперше заміна **в** й **у** в нинїшньому київському говорі розвинена не менш як в галицькому, й нема нїяких підстав думати, що давнїйше було инакше. По друге й сусїдні з ним білоруські й південно-великоруські говори знають сю рису[5]). По третє, сю заміну подибуємо навіть в Житії сьв. Сави. Тому нема нїяких серйозних підстав бачити в нїй критерій для віддїлення київських памяток від галицьких. Отже й видїленне Яґічем із рукописів, які зачислив Соболевский до галицько-волинських, київської ґрупи, має самовільний характер.

Крім того Яґіч не годить ся признати Мстиславове й Юрєвське євангелія південними „на підставі тільки браку... помішання **ц** з **ч**“ й показує декілька дрібних українізмів. „Скербь“, „сесьць“, „свѣдительство“, й „сесь“, зустрічають ся, по його словам, переважно в південно-руських памятках“. Але всї ті діялектичні тонкости далеко не мають під собою певного ґрунту.

Разом з тим появив ся „Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія въ XVII—XIII вѣкѣ“ (Київ, 1889) Житецького. Автор, вказуючи на многородність функцій букви **ѣ** й надто зложену природу звука **ѣ**, які відкриває Соболєвский,

---

[1]) ibid. ст. 13—14. [2]) ibid. ст. 13.
[3]) ibid. ст. 16. [4]) ibid. ст. 16—17.
[5]) А. И. Соболевскій, Лекціи... вид. 3-тє, ст. 119—121.
[6]) В. Ягичъ, Критическія замѣтки... ст. 12.

признає його ѣ „фіктивним, зложеним з ріжнородних і по части неможливих до злучення елєментів“ [1]). Одначе після „Изслѣдованій въ въ области русской фонетики“ Шахматова ледви чи можна виступати против зложеного звукового складу ѣ й ріжнородного вживання сеї букви.

Може бути, що ся невдала полєміка з Соболєвским спонукала Шахматова стати на його сторону. В своїх „Изслѣдованіях“ він говорить дотично нового ѣ: „Се відкритє Соболевского, — одно з найбільш блискучих в історичному дослїді нашої мови, — поклало сильні підстави для студіювання історії української мови“ [2]). Галицько-волинське й українське наріче для нього рівнозначні понятя [3]). „Менї здаєть ся, каже дальше він, що північні Українцї по своїому походженню по більшій части великоруське племя, яке визнало на собі вплив українського племени, що більшість північно-українських говорів — се говори білоруські або в части південно-великоруські, що підпали під сильний український вплив; українські племена, що оселили ся між і поруч зі східно-руськими й зробили на них вплив, з свого боку змінили свою мову, наблизивши її до того мішаного говору, який витворив ся при зіткненню східно- й західно-руських племен [4]). Отже й київський говір в основі не український. Такі самі погляди висловляє Шахматов і в статї п. з. Къ вопросу объ образованіи русских нарѣчій [5]). Тому одначе, що автор пізнїйше сам відрік ся їх, я лишаю їх без розгляду.

Одначе на иньших учених вплинув авторітет Ягіча й спонукав їх виступити в обороні його теорії. І так Мочульський в статї „Къ исторіи малорусскаго нарѣчія. Житіе св. Савы Освященнаго по пергаменной рукописи XIII в.“ (Одеса, 1894) намагаєть ся доказати, що се київська памятка. З його аналїзи Житія видко, що його мова має такі прикмети: 1) жч зам. жд, 2) заміна ѣ й и, 3) ѣ зам. е, 4) ые і т. д. зам. ие і т. д., 5) ж, ч, ш, щ, ц з йотованим звуком, 6) тии, 7) заміна у і в, 8) л склонне до твердого, 9) 3 ос. теп. ч. без ть. Перші сїм прикмет признає галицькими також Ягіч. 3-тя ос. без ть властива так само Галичинї, як і иньшим українським зем-

[1]) П. И. Житецкій, Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія въ XVII—XVIII вѣкѣ. Ст. 120—122.

[2]) А. А. Шахматовъ, Изслѣдованія... ст. 114.

[3]) ibid. ст. 114—115, 117, 132—133. [4]) ibid. ст. 120.

[5]) Русскій Филологическій Вѣстникъ, 1894, № 3.

лям. Тверде **л** звісне й північним галицьким говорам. Таким чином усї ті риси не говорять нїчого на користь київського походження памятки. Тому мусить Мочульський звернути ся до неґативних прикмет. В Житії нема 1) стягнення **ьє** на **е** й **ѣ**, 2) заміна **ж** і **з**, **ц** і **ч**, **ш** і **с**, 3) **хр** зам. **кр**. В сьому видить Мочульський також київську особливість. Не кажучи вже про незручність будувати що небудь виключно на неґативних прикметах, згадані риси не того рода, щоби на них можна було оперти ся. Про **хр** зам. **кр** ми говорили вже вище. Останнї-ж дві прикмети зустрічають ся в галицьких памятках незвичайно рідко. Їх нема навіть в Галицькому еван. 1144 р., яке на підставі критеріїв Мочульського треба би зачислити до Київа. Тому й вивід сього ученого, що тикаєть ся Житія сьв. Сави, не можна вважати доказаним.

Докладнїйше трактує те саме питанне Ол. Колесса в статї п. з. Dialektologische Merkmale des südrussischen Denkmales „Žitije sv. Savy“[1]). Автор дає цїнну характеристику мови памятника й викладає історію питання. Далї оцїнює діялектольоґічне значінне прикмет київського й галицько-волинського говору, які піднесли обидві сторони, доповнює їх прикметами, які відкрив сам і на їх підставі констатує київське походженне памятника. Сї прикмети такі: 1) **ти** и зам. **ть** и[2]), 2) **жч** зам. **жд**[3]), 3) **ѣ** зам. **е**[4]), 4) заміна **в** і **у**[5]), 5) заміна **ы** й **и**[6]), 6) **ги**, **ки**, **хи** зам. **гы**, **кы**, **хы**[7]), 7) **о** зам. **е** по **ж**, **ч**, **ш**, **щ**[8]), 8) форми **тобѣ**, **собѣ**[9]), 9) вживанне йотованих звуків по **ж**, **ч**, **ш**, **щ**[10]), 10) заміна **ч** і **ц**, **ж** і **з**[11]), 11) **ы** зам. **ъ** по плавних[12]), 12) скербь[13]), 13) вставка **о** перед плавними, як **золоба**[14]), 14) **о** зам. **ч** перед дальшим **о**[15]), 15) **кде**, **сде**, зам. **кдѣ**, **здѣ**[16]), 16) заміна **и** на **ь** перед йотованими звуками[17]), 17) nom. pl. на **ове**[18]), 18) 3-тя ос. один. ч. без **ть**[19]), 19) imperat. на **ѣмъ**, **ѣте** зам. **имъ**, **ите**[20]), 20) impf. на **шеть**, **хоуть**[21]), 21) 1-ша ос. мн. ч. на **мо**[22]). Житіе сьв. Сави має з них 1—4, 6—9, 11—12, 14—20. „Обі ґрупи ріжнять ся

[1]) Archiv für Slavische Philologie, т. XVIII, кн. 1—2, ст. 203—228, 473—523. Ся праця була написана в 1894 р.
[2]) ibid. ст. 479—480. [3]) ibid. ст. 480—482. [4]) ibid. ст. 482—496. [5]) ibid. ст. 496—499. [6]) ibid. ст. 499—501. [7]) ibid. ст. 501—503. [8]) ibid. ст. 503—504. [9]) ibid. ст. 504. [10]) ibid. ст. 504—505. [11]) ibid. ст. 505. [12]) ibid. ст. 505—506. [13]) ibid. ст. 506—507. [14]) ibid. ст. 507—508. [15]) ibid. ст. 508. [16]) ibid. ст. 508. [17]) ibid. ст. 508—509. [18]) ibid. ст. 509—510. [19]) ibid. ст. 510—511. [20]) ibid. ст. 511—512. [21]) ibid. ст. 512—513. [22]) ibid. ст. 513.

між собою тільки небагатьома діялектичними прикметами: 1) в галицько-волинських памятках **жч** зам. **жд** зустрічаєть ся часто, — в київських памятках рідко, 2) заміна **в** з **у** приходить у галицько-волинських памятках часто — в київських памятках вона (особливо **у** зам. **в**) рідка. 3) В багатьох галицько-волинських памятках буває зрідка заміна **ж** з **з**, **ч** з **ц**. 4) Для київських памяток властиве вставлене **о** перед **л** і **р** зам. **ъ**. 5) В київських памятках з'являєть ся **о** зам. **ъ** перед **о**"[1]). Иньші прикмети спільні обом говорам.

Великою похибкою Колесси треба признати се, що він, означуючи прикмети київського говору, не вдоволяєть ся безсумнівними київськими памятками, а широко втягає спірні памятки. А се робить спірними й самі його виводи що до діялектольоґічного значіння витягнених із них прикмет (особливо див. що до прикмет 3, 4, 6, 9, 15, 16, 19). Житіє сьв. Сави Колесса вважає київським, бо в ньому „**у** зам. **в** і **в** зам. **у** стрічаєть ся тільки по разу", „помішання **ж** з **з** і **ч** з **ц** нема зовсїм" і „вживаєть ся **о** зам. **ъ** перед **о**"[2]). Отже аргументи Колесси майже ті самі, що й Мочульського. Тільки виразно невідповідну прикмету (**хр** зам. **кр**) він замінює иньшою (**о** зам. **ъ** перед **о**), що так само мало аргументована. Ще менше доказане його угрупованнє по говорам иньших українських памяток. Робить він його на підставі мірковань осіб, що ними займали ся, не зважаючи на їх прінціпіяльні противоріча[3]).

Проф. Лобода в своїй вступній лекції „Русскій языкъ и его южная вѣтвь" на підставі даних Житія сьв. Сави по виводу Мочульського й Колесси бачив також у сьому Житію памятку київського говора й признав „для галицько-волинської й київської области одно спільне наріче з дуже незначними, хоч і замітними, діялектичними ріжницями на деяких точках їх широкої території"[4]).

Захитав ся й сам Соболевский. В маю 1897 р. він містить в Журнал-ї Министерства Народнаго Просвѣщенія статю п. з. Изъ исторіи русскаго языка. Декілька сторін у ній присьвячено київському нарічу. На підставі Начальної Літописи, Тестаменту 1446 р., Помяника киіво-печерської Лаври XVI в. й Опису київського замку 1552 р. Соболевский установляє нову прикмету

---

[1]) ibid. ст. 520. [2]) ibid. ст. 522—523. [3]) ibid. ст. 520—522.
[4]) А. М. Лобода, Русскій языкъ и его южная вѣтвь. Кіевъ, 1898, ст. 14.

київського говору „перехід мягких к і г на т і д“[1]). А се прикмета чисто великоруська[2]). Дальше затримуєть ся автор детально коло згаданого Помяника, вибираючи з нього цілий ряд імен, що мають великоруську форму й показують південно-великоруські фонетичні появи[3]). Сюди належить а зам. ненаголошуваного **о**, тверде **л** зам. **в**, **ф** зам. **х**, **хв**, й навпаки **х** зам. **ф**. „Судячи по тим прикметам, старий київський говор був з нинішніх говорів особливо близький до говорів Орловської й Курської ґубернії, які, по всій правдоподібности до часу мандрівки Українців у Сіверщину, займали цілу її територію“[4]). Не дивлячи ся на таке зміцненнє своєї ґіпотези, Соболєвский одначе робить уступку противникам і безпосередно за тими словами додає: „одначе ледви чи він був чистим великоруським говором. Тяжко сказати, чи він був перехідним говором від великоруського наріча до українського (в роді тих білоруських говорів, які тепер займають південну й західну окраїну білоруської території), чи (для XV—XVI віків) говором змішаним. На всякий випадок пізнійші памятники київського говору мають примішку українських прикмет“[5]).

Сї докази розібрав до ладу Кримський в своїй статї п. з. „Древне-Кіевскій говоръ“, яку обговоримо детально на иньшім місці.

З противників Соболєвского тільки згаданий Кримський показав ся досить сьмілим, щоби увільнити ся від авторітету Ягіча й вступити на одиноку дорогу, на якій можлива правильна наукова розвязка питання. Він визнав „потребу піддати староруські памятники новій достовірній аналїзі“[6]) з широким втягненнєм до сього живих українських говорів. Ся статя, поки вийшла окремим виданнєм, друкувала ся в „Кіевск-ій Старин-ї“ 1898—1899 рр. Кримський збиває додаткові докази київської ґіпотези, які подав Соболєвский в своїх „Лекці-ях“. Він доказує основно, що імена на **ша** властиві Українцям старих і нових часів[7]), збиває пояснення, які подав Соболєвский іменам галицької літописи Волъдрись, Блюсъ, Митуса[8]) і прозвищам буців і ґуцалів[9]). Менше вдала ся йому проба дока-

[1]) А. И. Соболевскій, Изъ исторіи русскаго языка (Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1897, кн. V, ст. 49.
[2]) ibid. ст. 48. [3]) ibid. ст. 49. [4]) ibid. ст. 50. [5]) ibid. ст. 50.
[6]) А. Крымскій, Филологія и Погодинская гипотеза. Кіевъ, 1904, ст. 110.
[7]) ibid. ст. 21—40. [8]) ibid. ст. 42—46. [9]) ibid. ст. 46—49.

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА АН УРСР № 236

зати, що здрібнілі йменна на „ся“ властиві й Великорусам. Крім слів: мурысь, милуся, дуся й пестливих назв членів родини, йому не вдало ся піднайти иньших прикладів. На Соболєвского ся критика зробила вражінне. З Зого видання „Лекціи“ він викинув міркування про Волъдриса, Блюса, Митусу, гуцалів і буців. Замість сього він вказує на брак у київських памятниках імен на **цко**, які є в галицьких грамотах XIV—XV вв.[1]).

Далі приступає Кримський до аналїзи памятників, признаних Соболєвским київськими. Не буду дотикати ся його розбору Псалтири 1397 р.[2]) й Євангелія 1411 р.[3]), бо Соболєвский вже давнїйше відрік ся бачити в них образок київського говору. Кримський хоче доказати, що Вкладна 1427 р.[4]), Тестамент 1446 р.[5]), Прилуцька грамота 1459 р.[6]), Грамота стародубського князя 1400 р.[7]) написані українською мовою. Одначе він усюди опираєть ся на друкованих виданнях грамот. А їх недокладність така велика, що не позволяє робити певних фільольоґічних виводів. Зрештою українізми прилуцької грамоти признає також Соболєвский, одначе приписує їх „волинському землякови“[8]). Важнїйші замітки Кримського, що тикають ся Ізборників Сьвятослава. Соболєвский вважав у них різкими великоросизмами dat. **тобѣ** (= **тобе**) і **я** зам. **е**. Кримський основно доказує властивість тих рисів також українській мові, першої — на підставі даних сучасного говору[9]), а другої, крім того ще й на підставі Галицького Євангелія 1144 р.[10]). Крім сього він відкриває в Ізборниках ряд українізмів: заміну **ѣ з и, и з ы, у з в**[11]). Що до Тріоди Мойсея Киянина, Соболєвский уважає, що прозвище Киянин значить Київлянин і тому зачислює Тріодь до київських памятників. Одначе тому, що в другій половині вона має різкі новгородські прикмети, то Соболєвский ділить рукопис на дві части: перша й запис — київського походження, друга — новгородського. Одначе Кримський вказує, що запис стоїть при кінці рукопису й говорить виразно, що Мойсей її докінчив. Отже Мойсеєви приналежать

---

[1]) А. И. Соболевскій, Лекціи. Изд. 3-е, ст. 279.
[2]) А. Крымскій, Филологія и Погодинская гипотеза. Ст. 77—78.
[3]) ibid. ст. 78—79. [4]) ibid. ст. 79—80. [5]) ibid. ст. 80—82.
[6]) ibid. ст. 82. [7]) ibid. ст. 83—84.
[8]) А. И. Соболевскій, Лекціи... Изд. 2-ое, ст. 255; изд. 3-ое, ст. 278.
[9]) А. Крымскій, Филологія и Погодинская гипотеза, ст. 52—53.
[10]) ibid. ст. 53—58. [11]) ibid. ст. 58—62.

також новгородські прикмети другої її половини. Так упадають здогади Соболєвского про київське походженнє Мойсея й його Тріоди[1]). Юрєвську грамоту зачислив Соболєвский до київських головно на тій підставі, що в ній зустрічаєть ся **о** зам. **ъ** перед дальшим **о**, Успенський збірник — тому, що в ньому замічаєть ся вставлене **о** перед плавними. Кримський наводить ряд прикладів, які переконують, що обі риси не становлять спеціяльно київської прикмети, а звісні багатьом памяткам й иньшого походження[2]). Дальше він зазначує, що Мстиславове єванґеліє[3]), Румянцівська Лѣствица[4]), Оповіданнє Іполіта про Антихриста[5]) не дають ніяких ні зверхніх ні внутрішніх підстав зачисляти їх до київських памяток. Пандекти Антіоха, Юрєвське й Оршанське єванґ. треба признати просто неукраїнськими. В Пандектах перемішуєть ся **ц** з **ч**, **ш** з **с**, **ѣ** з **и**, подибують ся форми сьдѣ. Мабуть, що вони повстали в Новгороді[6]). Юрєвське єванґ. також новгородське: в ньому є заміна **ц** і **ч**, **ѣ** й **и**, **въ** й **оу** й форми **оумъжѧ**[7]). Оршанське єванґеліє (Церк. археольоґ. музея в Київі) також не українське: в його календарі нема популярніїших південних сьвятих, а додані деякі північні. В мові є аканнє й заміна **ц** і **ч**[8]). Вістки про сї памятники Кримський черпає в Амфілохія (Пандекты) й Крижановського (Оршанское еван.). Що тикаєть ся другої части Архангельського єванґелія, яку Соболєвский признає київською, Кримський вказує, що головна її прикмета — заміна **ѣ** з **и** — звісна не тільки в Київі, але також у Новгороді й Галичині. Він думає, що се єванґеліє можна вважати галицьким[9]). Статя Кримського мала б рішуче значіннє, коли б наводжені ним дані про мову памяток він брав усе з них самих, а не з других рук, не все досить певних. Одначе на всякий випадок йому вдало ся показати наочно, на якій хиткій підставі збудована ґіпотеза Соболевского, які непевні ті критерії, на яких підставі сї чи иньші памятники зачислювали ся до виступу Кримського до київських. Він показав також дорогу до наукового порішення питання — достовірний перегляд спірних памяток.

Майже в тому самому часі появила ся також статя Шах-

---

[1]) ibid. ст. 73—77. [2]) ibid. ст. 64—9.
[3]) ibid. ст. 63. [4]) ibid. ст. 70. [5]) ibid. ст. 71.
[6]) ibid. ст. 62—63. [7]) ibid. ст. 63. [8]) ibid. ст. 71—73.
[9]) ibid. ст. 69—70.

матова п. з. Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій и народностей[1]), в якій він відрік ся від своїх давнійших поглядів на дане питанне. „Ми не маємо підстави, пише він, думати, щоби нинішні Українці прийшли тільки в історичних часах“[2]). „Правий беріг Дніпра — споконвічна оселя Українців“[3]). „На всякий випадок ми не маємо підстави не признати київської людности українською“[4]). Вона належить до північної галузи українського племени. Одначе й тепер зостаєть ся для Шахматова загадкою брак у памятках, признаних київськими, різких українізмів[5]). Для пояснення він наводить такі міркування: Поляни були „племенем нечисленним“[6]). Київ мав „загальноруське значіннє“[7]). Його „вибороли не одні тільки Поляни... а... політичний союз, що завязав ся на півночи при помочи Варягів“[8]). Тому Київ мусів приняти для свого письменства загально-руську мову, відрікшись рідного наріча, так як пізнійше зробила Москва[9]). Се могло стати ся тим легше, що населенне Київа було споконвіку мішане. „Воно було в самому городі значно розріджене иньшими руськими племенами й найправдоподібнійше Сіверянами“[10]). А Сіверяни становлять „східну галузь середньо-руського племени“[11]), що лягла в основу сучасного південно-великоруського говору[12]). І так, людність Київа становила здавна мішанину східної галузи Середньо-русів з північною галузею українського племени. Чернигівську й полтавську губернію Українці займають тільки в XVI ст. Правда, „київське князівство вже в XV в. змогло розширити свої границі до Чорного моря й Донця“, одначе „широкі границі, які визначив для Київщини Витовт... зникли за пів століття по його смерти під напором кримської орди. Трівалий кольонізацийний рух Українців у Полтавщину й Чернигівщину відновлюєть ся не скорше, як у XVI ст.“[13]).

Статї не можна заперечити ерудиції, зручности, бистроумности. Головним доказом у ній служать дані сучасних народніх говорів. Аргументація збудована часто на гіпотезі, що, коли сї чи иньші говори мають спільні прикмети, се вказує, наче б

---

[1]) Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1899 р., кн. IV, ст. 324—284.

[2]) ibid. ст. 339. [3]) ibid. ст. 327. [4]) ibid. ст. 346.

[5]) ibid. ст. 345. [6]) ibid. ст. 344. [7]) ibid. ст. 345.

[8]) ibid. ст. 345. [9]) ibid. ст. 345. [10]) ibid. ст. 346.

[11]) ibid. ст. 332. [12]) ibid. ст. 325—327, 329—330 й ин.

[13]) ibid. ст. 367.

сї говори в епоху вироблювання тих прикмет жили в ґеоґрафічному сусїдстві. Виводи, здобуті такою дорогою, підтримує автор історичними даними, деколи також гіпотетичного характеру. Памяткам письменства присьвячено пропорціонально мало уваги. Між тим, менї здаєть ся, що виводи треба будовати не стільки на гіпотезах, як на твердо поставлених фактах, яких ролю в даному випадку грають памятки. Ризиковність такого кроку виявила ся зараз в тому становищу, яке заняв Шахматов в питанню про національність мешканців Чернигівщини. Бо грамоти того краю з XIV—XV вв. так ясно відбивають український елємент, що треба, очевидно, припустити, що вже в тому часї Сївершина була українською й нема підстав думати, наче б давнїйше стояла справа инакше.

Вкінцї в останнї вже часи се питанне викликали появу трьох праць: Соболєвского п. з. Древне-кіевскій говоръ[1]), Кримського п. з. Древне-кіевскій говоръ[2]) й його ж п. з. Деякі непевні критерії для діялєктольоґічної клясифікації старорускихъ рукописів[3]). Дві перші з них треба брати вкупі, бо друга служить рецензією на першу.

Соболєвский у згаданій статї вийшов з своїх хитань і зміцнив свою гіпотезу новими арґументами. Найперше, він вказує на се, що тільки галицьке й українське нарїчя мають **і** замість **о**. Се **і** могло повстати тільки дорогою дуже складного процесу. Такий процес не міг зародити ся самостійно на двох кінцях Південної Руси[4]). „Не міг (він) виникнути також серед широко розкиненого населення, на значному просторі землї; він мусїв розвинути ся серед збитої, більше чи менше густої людности, на розмірно невеликій теріторії[5]). Отже „українська людність, що говорила **і**, прийшла до Київа... з Поділя, Галичини, Волинї[6]). Думка, яку вложив Соболевский в основу доказу, зістаєть ся сама гіпотезою, що потребує підпор. Кримський, нав-

[1]) Извѣстія Отд. русс. яз. и слов. Имп. Академіи Наукъ, 1905 р., в. I, ст. 308—323; я користую ся окремою відбиткою. Спб., 1905.

[2]) Извѣстія Отд. русс. яз. и слов. Имп. Академіи Наукъ, 1906 р., в. III, ст. 368—411.

[3]) Науковий Збірник, присьвячений проф. М. Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилїтньої наукової праці в Галичинї. У Львові, 1906, ст. 91—153; я користую ся окремою відбиткою. Львів, 1906.

[4]) А. И. Соболевскій, Древне-кіевскій говоръ, ст. 5—6.

[5]) ibid. ст. 6. [6]) ibid. ст. 6.

паки, думає, що „кождий, хто знає українську діялектольогію й історію української мови, повинен признати, що звук і вироблював ся в західному й східному українському наріччу (у Львові й Київі) самостійно, незалежно в одному від другого (на скільки можна говорити про повну взаїмну незалежність при постійних зносинах Львова з Київом) і в ріжну пору в ріжних говорах“[1]). При сьому він опираєть ся на авторітет акад. Ѳ. Е. Корша й Потебні й покликуєть ся на „Топографическое описаніе Черниговскаго намѣстничества“ Шафонского (1786 р., видано у Київі в 1857 р.), з якого видко, „що навіть при кінці XVIII ст. Переяславці не вспіли ще виробити звука і, а виговорювали продовжне о близько до у“. А західні Українці виробили і ще в XVI в.

Зрештою тепер трудно заперечувати кольонізацію на Подніпровю з Галичини й Волини. Можливий тому й асиміляційний вплив мови приходнів на мову туземців. Важнійше питанне, кого переселенці тут застали. У Соболевского „мова київської Руси домонгольської епохи була близька до мови Дреговицької й Сіверської землі“[2]), предків сучасного білоруського й південновеликоруського наріча[3]). „Нема ніяких підстав уважати старокиївський говір ідентичним або близько-рідним зі старим галицько-волинським говором. Навпаки, ми мусимо бачити в старокиївському говорі один із говорів, близьких до сусідніх говорів білорусько-великоруського типу (без здовження самозвуків під впливом зникнення глухих), хоч — може бути — з деякими власними дрібними рисами“[4]).

Перший доказ Соболевского збудований на гіпотезі, яку використав широко, як згадано вище, Шахматов у своїй статі з 1899 р.: сусідні ґеоґрафічні говори повинні мати й спільні прикмети. Старий київський говір зник, одначе слїди його прикмет „повинні зберігати ся в сучасних руських говорах, що колись були сусїдами між собою[5]). Коли б київський говір був український, в них повинно б зберігти ся дуже важна українська прикмета — замітне здовженне самозвуків. До тих говорів Соболевский зачислює білоруські говори Чернигівської ґуб., гомельського повіту Могилівської ґуб. з сусїдною частю Річицького повіту Минської ґуб. Одначе в них замітний перехід „не

[1]) А. Крымскій, Древне-кіевскій говоръ (Извѣстія... 1906 р., кн. III, ст. 380, заміт.).
[2]) А. И. Соболевскій, Древне-кіевскій говоръ, ст. 8.
[3]) ibid. ст. 8—9. [4]) ibid. ст. 13—14. [5]) ibid. ст. 9.

до українського наріча, а до великоруського“ [1]). З великоруських сюди належать говори західньої полоси Орловської й Курської ґуберній, одначе „вони мають переходові риси тільки до білоруського наріча[2]). І так в сусїдстві тих наріч в пору їх розвою не було українських говорів. Отже й сусїдній з ним київський говор не був український.

Кримський не відповідає нїчого на той арґумент, але він не з тих, що переконують. Найперше в основі доказу лежить недоказана ґіпотеза. Дальше бачити в говорах Орловської, Курської, Могилївської й північної части Чернигівської ґубернії сусїдів старо-київському говору не можна вже тому, що вони віддїлені від Київа цїлою областю сїверських наріч. Коли б справдї показало ся, що між південно-великоруськими й східно-білоруськими діялектами нема переходових до українського, то се, розуміють ся, було б дуже замітним фактом. Одначе ледви чи можна заперечувати істнованнє таких переходових наріч від українського до білоруського й великоруського. Коли б одначе й признати сї слова за фактъ, то його легко пояснити, не сходячи навіть з ґрунту, на якому стоїть Соболевский. На широкій площі Чернигівсько-Сївєрської области було досить місця для істнования таких переходових говорів. Вкінцї їх могла змести филя кольонїзацийного руху Українців і Білорусів на схід.

Далї приступає Соболевский до памяток старо-київського письменства. Так, як перше, зачисляє він до нього без важних доказів Мстиславову грамоту[3]). Як перше, він вважає Мойсея Киянином[4]). Одначе він не виносить уже його Тріоди на перший плян. Тепер він, крім згаданих памяток, до безсумнївно київських зачисляє тільки Ізборники Сьвятослава[5]), а Мстиславове й Юрєвське Євангелія він уважає тільки „правдоподібно переписаними в старому Київі[6]). На підставі обсерваций над тим матеріялом Соболевский приходить до виводу, „що старо-київський говір кінця XI в. — першої половини XII в. не мав хоч трохи різкої закраски й зближав ся з сього погляду найбільше до середньо-великоруських говорів“ [7]). Від галицьких грамот XIV—XV в. його відріжнює „брак форми 1-шої ос. ч. мн. на **мо**“ [8]).

Кримський, відкинувши, як перше, київське походженнє

---

[1]) ibid. ст. 9. [2]) ibid. ст. 9. [3]) ibid. ст. 10.
[4]) ibid. ст. 10—11. [5]) ibid. ст. 10. [6]) ibid. ст. 10.
[7]) ibid. ст. 11. [8]) ibid. ст. 11.

всїх спірних памятників, подає прегарну характеристику мови безсумнївно київських Ізборників Сьвятослава. Він виказує в них ряд рисів, що належать до української мови й по части до сучасних київських говорів. Сї риси — „помішанне **ѣ** з **і**, паралельне з помішанням давнїйшого **и** з **ы**“[1]), „помішанне **в** з **у**“[2]), „розтягненне звука **е** на **я** перед мягкими складами“[3]), перехід **е** в **о** по шипячих і йотї перед твердими складами“, приподобленне ненаголошеного **у** до дальшого **у**, перехід ненаголосного суфікса **ов** (**йов**) перед **у** на **ув** (**юв**), пропуск **г** у дієсловах розгнѣвати, изгнити, съгрѣшити, чергованне **мн** і **вн**, східно-українське отвердінне звука **р** в одних випадках й мягченне в других[4]). Сї виводи опирає Кримський на відповіднім матеріялї. Одначе в Ізборнику нема головної риси нинїшньої української мови — заміни здовженнем. Та вона розвинула тільки пізнїйше, як в XI в.[5]).

Що тикаєть ся форм на **мо**, можна також зазначити, що порівнувати київські памятники XI—XII вв. з галицькими грамотами XIV—XV вв. — поступованне з методольоґічного боку неправильне.

По тих увагах Соболевский переходить до київських памяток, що зберігли ся в копіях і були зроблені в иньших областях. Се Початкова лїтопись, Київска лїтопись (Лаврентієвської й Іпатської копії), Житіе сьв. Теодосія Печерського й т. и.[6]). Одначе „в них ми можемо робити спостереження тільки над словарним матеріялом“[7]). От його дані: в київській лїтописї нема здрібнїлих імен на **ць**, **цько**, звичайних у галицьких грамотах XIV—XV вв. Вони чужі польській мові й їх появу не можна приписувати польському впливови[8]).

Кримський, навпаки, виказує, що закінчення на **цько** з'явили ся як раз під польським впливом через додаток українського закінчення **ко** до здрібнїлих на **ць**, сконструованих на взір відповідних польських форм. Тому до XIV в. їх не могло бути в українських памятниках і, дїйсно, нема нї в київській, нї в галицько-волинській лїтописї[9]).

Соболевский вказує дальше, що в Київській лїтописї в імени

---

[1]) А. Крымскій, Древне-кіевскій говоръ. Ст. 370 і 372—373.
[2]) ibid. ст. 370—372. [3]) ibid. ст. 373, приміт.
[4]) ibid. ст. 373 приміт. [5]) ibid. ст. 373—374.
[6]) А. И. Соболевскій, Древне-кіевскій говоръ. Ст. 11.
[7]) ibid. ст. 11. [8]) ibid. ст. 12.
[9]) А. Крымскій, Древне-кіевскій говоръ. Ст. 375—376.

Георгій **г** мягчить ся на **д**, чого нема в галицьких памятниках і в сучасній українській мові[1]).

Кримський доказує основно, що переміна **г** на **д** в даному слові се дрібний випадок „загального фонетичного українського закона, по якому мягкі **т** і **д**... мішають ся з **к** і **г**“[2]). Він наводить багато прикладів і з галицьких грамот і з даних сучасних говорів, між ин. й київського, що вповні потверджують його слова[3]).

Потім Соболевский затримуєть ся на формі **Ольто** зам. **Льто**, що приходить у Початковій лїтописи. Ся форма, по його думцї, виключно великоруська або білоруська. По українськи були би **і**[4]). Одначе Кримський наводить ряд прикладів, що доказують властивість такого неоріанїчного **о** й українській мові[5]).

Вкінцї Соболевский вказує, що Початкова й Київська лїтописи вживають слова „старѣйшина“ й „зоря“ не в тому значінню, як сучасна українська мова. Вони знають слово „лошадь“, не знане Українцям, не вживають слів „кохати“, „гай“, „квѣтъ“, хоч слово „Коханъ“ зустрічаєть ся в записї Жития сьв. Сави XIII в., а „гай“ є в волинській лїтописї[6]). Взагалї той, хто читає Початкову й Київську лїтопись, дивуєть ся близькости їх сінтакси й словаря до великоруського матеріялу[7]).

Кримський доказує, що слова „старшина (= старинному „старѣйшина“) і „зоря“ знані в теперішній українській мові у всїх значіннях, в яких вони вживають ся в лїтописи[8]); що слово „лошадь“, так як воно ужите у Київській лїтописї, відбиває власне український відтїнок уживання сеї основи[9]). А слова „кохати“, „гай“, „квѣтъ“ не попали до лїтописи припадково, як і багато иньших слів. До того бачити в двох останнїх діялектольоґічну цїху української мови нїяк не можна, бо вони приходять також у великоруських говорах[10]). А синтакса й словар Початкової й Київської лїтописи робить на Крим-

---

[1]) А. Соболевскій, Древне-кіевскій говоръ. Ст. 12.
[2]) А. Крымскій, Древне-кіевскій говоръ. Ст. 378.
[3]) ibid. ст. 376—383.
[4]) А. Соболевскій, Древне-кіевскій говоръ. Ст. 12—13.
[5]) А. Крымскій, Древне-кіевскій говоръ. Ст. 383—386.
[6]) А. Соболевскій, Древне-кіевскій говоръ. Ст. 13.
[7]) ibid. ст. 13.
[8]) А. Крымскій, Древне-кіевскій говоръ. Ст. 387—389.
[9]) ibid. ст. 389—391. [10]) ibid. ст. 398—400.

ського вражінне „замітної близькости до сучасної мови північної й середньої Київщини“[1]).

Не зважаючи на слабість своїх аргументів, Соболевский не тільки відкликав зроблені давнійше уступки, але признав можливим розширити свою гіпотезу. Він думає, що в Київі й „у XV—XVI вв. зберігав ся ще старо-київський говір, бути може, зі значним числом запозичених слів, одначе зі всіми своїми головними прикметами“[2]). Головною підпорою тої думки служить Київо-Печерський Помяник з першої половини XVI в. й Помяник Михайлівського монастиря, якого перша частина належить до другої половини XVI в. Перший, виданий проф. Голубевим, відзначуєть ся аканнєм, **д і т з г і к, л з в, ф з х**[3]). Другий дає помішанне великоруських форм імен з українськими[4]).

Кримський, як колись Дашкевич, вказує, що поява в помянниках великоруських імен й особливостий найправильнійше пояснювати тим, що Київ був загально-руською сьвятинею[5]). Тому Помяників не можна зачисляти до зовсім певних памяток київського говору[6]). До того багато імен, які Соболевский вважає великоруськими, знані й на Україні. Такі імена, як Алексей, Макей, Елтухъ, Елхимъ, Елфимія, Малафей, Саламонъ, Саламія, Сафонъ, Радионъ, Фатіанъ й імена, що зачинають ся на **а** зам. **о**, знані й на українській території й пояснюють ся самою українською мовою[7]). Таким чином і нові докази Соболевского не мають, так само як попередні, відповідної сили. Тому можна би вважати його гіпотезу погребаною. Та з причини, що се питанне розбудило пристрасти й викликало широку літературу, в його розвязанню треба зберігати незвичайну осторожність. Треба би для того простудіовати детально всї памятки, що можуть кинути на нього сьвітло, втягаючи до студій й сучасні говори київської й сусїднїх з нею губернїй.

Менї лишаєть ся розглянути ще одну працю Кримського з того обсягу: „Деякі непевні крітерії для діялектольоґічної клясифікації старо-руських рукописів“. Вона значно менше вдатна, як розібрані його статї. Правда, в нїй треба розріжнювати дві сторони. Офіціяльною її задачею була провірка придат-

[1]) ibid. ст. 392; див. взагалї ст. 391—397.
[2]) А. Соболевскій, Древне-кіевскій говоръ. Ст. 14.
[3]) ibid. ст. 14. [4]) ibid. ст. 15—16.
[5]) А. Крымскій, Древне-кіевскій говоръ. Ст. 400—401.
[6]) ibid. ст. 401—402. [7]) ibid. ст. 402—410.

ности критеріїв, якими звичайно користують ся для сконстатування українського походження рукописи. Сї критерії — заміна **ы** й **и**, **ѣ** й **и**, **оу** й **ю** зам. **о** й **е**. Авторови, справдї, вдаєть ся доказати, що з тими прикметами треба поступати обережно, тому, що також в иньших говорах зустрічають ся появи, які легко помішати з українськими, або навіть просто до них анальоґічні. Одначе неофіціяльна задача автора — підірвати діялектольоґічне значінне нового **ѣ**, щоби позбавити Соболевского головної опори для його київської ґіпотези. Кримський не виступає просто з арґументами против значіння сього **ѣ**, так як він поступав з иньшими сумнівними прикметами. Він вибирає обхідну дорогу. Він хоче доказати, що памятки, які Соболевский зачислив задля нового **ѣ** до галицько-волинських, в самій річи иньшого походження. Тоді виявило б ся само собою, що се нове **ѣ** не має діялектольоґічного значіння.

Зачинає Кримський від Полїкарпового евангелія з 1307 р. Він доказує, що здвоєне **о** форм „у вооц҃а“, „о вооц҃и“, зазначене в тому памятнику, могло з'явити й не в українському рукопису[1]). Писця треба, по його думці, вважати північним великорусом, докладнїйше Псковичом[2]). На потвердженне К. наводить такі риси памятника: заміну **ч** і **ц**, **ж** і **з**, **оу** і **в**, **ѣ** й **е**, тверде **л**, пропущенне в формах „зооуща“, „идѣвши“, неоріанїчне **в** перед початковим **о**, форми воскьснетъ, оуставльше, жидовьськи, припоясавса, обѣманадьцать, никъдѣ[3]). При сьому розборі Кримський робить великі методольоґічні промахи. Він лишає без уваги ще багато иньших прикмет памятника, на які звернув увагу Соболевский й які надають йому виразно український характер. Такі прикмети — заміна **ы** на **и** з паралельною заміною **ѣ** на **и** (що сам Кримський признає характеристичною прикметою українських памятників)[4]), **ы** й **и** зам. **ъ** і **ь** перед дальшим заїменником „**и**“, спеціяльно галицька заміна в певних випадках **а** через **ѣ**, **ь** зам. **и** перед йотованими самозвуками, форма „мамъ“ зам. „имамъ“[5]). Пропущенне всїх тих українїзмів у памятнику, розуміють ся, причинило ся багато до надання йому великоруського виду. Одначе все таки в евангелію

[1]) А. Кримський, Деякі непевні крітерії для діялєктольоґічної клясифікації старо-руських рукописів. Ст. 1—3, 6—11.
[2]) ibid. ст. 3, 1. [3]) ibid. ст. 3—5.
[4]) А. Крымскій, Древне-кіевскій говоръ. Ст. 370 текст і зам. 1.
[5]) А. Соболевскій, Очерки изъ исторіи русскаго языка. Кіевъ, 1884. Ст. 34—39 і 94.

нема важнїйших прикмет псковського говору: псковського акання, заміни **а** по **j** і мягких співзвуків через **е**, **жг** зам. **жд**, форм 1 ос. мн. ч. на ме й ин. До того й ті наче б псковські прикмети памятника легко можна пояснити на українському, почасти на галицькому ґрунтї. Заміна шипячих і свистячих, видно, справдї істнувала, хоч і в обмеженому числї випадків, також у галицькому говорі, як думає Соболєвский. Розбираючи низше мову галицьких грамот XIV—XV ст., я наведу ряд прикладів такої заміни, які находять ся в тих грамотах. Заміна **оу** і **в**, приставне **в**, тверде **л**, **оу** зам. **о**, форми на дьцать зовсїм не чужі й українській мові. Форма приіменника вътъ (= отъ) відповідає зовсїм нинїшньому українському в і д; **ь** по **с** в ж и д о в ь с ь с с к и пояснюєть ся свобідно з українського. Сам Кримський пише своє назвиско в українській транскрипції в формі Кримський. Форми на са легко зустрінути в діялєктах, перехідних до білоруських. Заміна **ѣ** й **е** в Полїкарповому євангелію приходить рідко. В невеликому числї випадки такої заміни звісні всїм українським памяткам церковного й богослужебного характеру й вимагали від Яґіча й Шахматова окремого пояснення. Діялєктольоґічне значіннє форм, як зооуща, идѣвши, воскьснетъ нїчим не потверджуєть ся. Їх неможливість в українській памятцї нїчим не доказана. А форма „никъдѣ“ не доказує нїчого, коли памятник знає заміну **ѣ** й **е**. Взагалї дві-три незвичайні форми ледви чи можуть зрушити вивід, збудований на цїлому рядї прикмет памятки.

Таким самим способом розбирає Кримський також иньші „галицько-волинські“ памятки. Розумієть ся, що такий розбір не може відкинути їх українського походження. По більшій части Кримському не вдаєть ся подати незбитих антиукраїнїзмів. Він може тільки, як звичайно, показати в памятцї ряд особливостей, які можна пояснити й на ґрунтї якого небудь иньшого говору. Одначе се ще не все. Між „можна“ й „треба“ цїла пропасть. Треба конче ще доказати, що їх треба так пояснювати. Між тим Кримський все іґнорує нове **ѣ**. Він не вміє дати нїякого пояснення безсумнївної систематичности його вживання в студіованих рукописах. Значить, що за Соболєвским, навіть при иньших рівних шансах, лишаєть ся все перевага — він пояснює зручно на ґрунтї одного й того самого наріча не тільки ті появи, які вияснені у Кримського, але й такі, на які в нього нема нїякої відповіди.

Можна додати, що коли б проба Кримського доказати не-

українське походженнє „галицько-волинських“ памяток була навіть більше вдатна, то се приспорило б фільольоґічній науці тільки нових трудностий. Намість їх він не подає ніяких иньших[1]). Таким чином стара українська мова була б майже позбавлена памяток письменства. Думати, що письменство цілої України згинуло без сліду, не можливе. Прийшлось би признати, що в XII—XIV вв. українська мова ще нічим більшим не виріжняла ся з загально-руської мови і тому її памятки загинули незамітними серед маси білоруських і великоруських рукописів, та се противить ся цілому нашому знанню розвою руських наріч.

Головна заслуга Кримського що до питання, яке нас інтересує, містить ся в сій статі в тому, що він подав нарис програми, по якій треба дальше його розроблювати. „Про оте ніби-то „галицько-волинське“ ѣ, видумане д. Соболевским, я колись писати-му ширше, в інакшому місці. Що воно не може звати ся „галицько-волинським“ і не є жадна малоруська особливість, се видно от із чого:

а) есть чимало рукописів, що їх і д. Соболевский не зважив ся признати за галицькі або волинські, а тимчасом у них писано букву ѣ замість є таким самим способом, який д. Соболевский охрестив „галицько-волинським“. Ті рукописи — сербські (в тім числї — грамоти), новгородські, білоруські і иньші, в тім числї московські (прим. Євангелиє 1339 року, ще й з типовим московським а́каннєм).

б) пригнїтаюча більшина тих ніби-то „галицько-волинських“ рукописів, в яких д. Соболевский познаходив оте своє ѣ, не є ані галицька, ані волинська, ані малоруська взагалї. Се рукописи переважно білоруські та новгородські або псковські, і на них здебільша написано точні місцеві дати.

в) в старо-малоруських грамотах XIII—XV віку (чи будуть вони галицькі, чи волинські, чи які) зовсїм не має того мнимого „галицько-волинського“ ѣ замість є. А вже ж грамоти найкраще віддають собою тодїшню справжню, народню мову.

г) буква ѣ, писана замість є способом д. Соболевского в його ніби то „галицько-волинських“ памятках, не має для себе відповідних рефлєксів у сучасній живій малоруській мові,

---

[1]) Зрештою, сказати правду, трудно знайти в старинному письменстві рукописи, які відбивали б різкійше українські прикмети.

за дуже нечисленними виїмками“[1]).

Точку б попробував обробити сам Кримський в обговорюваній статї. Моя теперішня робота первісно мала ціlю показати, чи правильне покликуваннє Кримського на українські грамоти. Виповнити її було тим зручнійше, що випущене недавно ювилейне виданнє С.-Петербурського Археольоґічного Інститута п. з. Палеографическіе снимки съ русскихъ грамотъ преимущественно XIV вѣка. Спб. 1903, маючи в собі кількадесять грамот з України й Білоруси, подає богатий матеріял для студіовання білоруської й української живої мови в згаданій епосї. Одначе поданий ними матеріял показав ся таким інтересним й одностайним, що первісні рамки праці значно поширшали. Показало ся можливим провірити на найбільш авторітетному матеріялї — грамотах — й иньші діялєктольоґічні прикмети старої української мови. Се й буде задачею дальших частин моєї праці.

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ 1

[1]) А. Кримський, Деякі непевні крітерії для діялєктольоґічної клясифікації старо-руських рукописів, ст. 17, замітка 1.

Поправки: на с. 1 р. 9 з н. справити зам. „отвертого або“ треба: „відкритого ним“; на с. 4 р. 4 з н. зам. 185 треба 85; на с. 11 р. 9 з г. додати: Типограф. Св. № 7, XII, Типограф. Св. № 6, XII—XIII в.

И 236

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА.

№ 19220